

BRIGHT ART

**Розвиток емоційно-виразного
мовлення старших дошкільників
засобом образотворчої діяльності**

2020

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Теоретичні засади розвитку емоційно-виразного мовлення дошкільників засобом образотворчої діяльності	6
1.1. Сутність та характеристика емоційно-виразного мовлення дітей дошкільного віку.....	6
1.2. Художньо-естетичний потенціал образотворчої діяльності в розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників.....	11
Розділ II. Практичні аспекти розвитку емоційно-виразного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом образотворчої діяльності	21
2.1. Дослідження рівнів сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників.....	21
2.2. Педагогічні умови розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників засобом образотворчої діяльності.....	33
Висновки	41
Список використаної літератури	44
Додатки	48

Вступ

Актуальність та доцільність дослідження. Одним із провідних завдань реалізації сучасної особистісної парадигми дошкільної освіти є плекання індивідуальності кожної дитини, підтримка її прагнення виявляти самостійність, об'єктивувати потребу в самовизначенні, самореалізації. У цьому контексті все більшої актуальності набуває розвиток якостей мовлення дітей як одного із засобів самовираження, особливо з огляду на сенситивність дошкільного віку щодо розвитку мовлення й характерну для цього періоду природну емоційність і мовленнєву чутливість.

Сьогодні впровадження загальної автоматизації і комп'ютеризації збіднює мовлення дитини. У ситуації, що склалася, заповнити дефіцит емоційного й виразного мовлення дітей дошкільного віку може допомогти залучення їх до різних видів діяльності, зокрема образотворчої.

Сучасні дослідження в галузі педагогіки й психології доводять, що дитина за своєю природою є поліхудожньою, її свідомість здатна одночасно охопити всі види художньої діяльності з їх своєрідним переплетінням у процесі розвитку (А. Богуш [6], [10], Н. Ветлугіна [39], Н. Гавриш [6], [11], [15], Н. Карпинська [19] та ін.). При цьому гармонійний взаємозв'язок різних видів діяльності, в якому художнє слово є стрижневим компонентом, створює сприятливі умови для збагачення емоційно-виразного мовлення дітей.

Надзвичайний художньо-естетичний потенціал щодо цього має образотворча діяльність, у якій мовленнєві дії можуть підпорядковуватися меті й змісту зображення чи навпаки спрямовувати, стимулювати його. За таких умов і слово, і зображення одночасно виявляються для дітей найкращими засобами вираження їхнього внутрішнього світу, почуттів, оригінальності, самостійної думки в художньому образі (Н. Гавриш [14], Н. Горбунова, С. Макаренко [23] Т. Постоян, Ю. Руденко [33], Н. Сакуліна [34] та ін.).

Науковцями доведено, що з усіх етапів дошкілля сензитивним у розвитку емоційно-виразного мовлення є старший дошкільний вік, коли дитина найбільш чутлива до свідомого оволодіння засобами виразності мовлення; саме з цим віковим періодом пов'язують посилення уваги до точності слововживання, прагнення до самоствердження, визнання й самореалізації через мовлення.

Відтак усвідомлення значущості окресленої проблеми спонукало до вибору теми наукового дослідження: **“Розвиток емоційно-виразного мовлення старших дошкільників засобом образотворчої діяльності”**

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов ефективного розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників засобом образотворчої діяльності.

Відповідно до мети нами визначено такі **завдання дослідження**:

- розкрити сутність поняття “емоційно-виразне мовлення” дітей дошкільного віку у психолого-педагогічній літературі;
- проаналізувати художньо-естетичний потенціал образотворчої діяльності в контексті збагачення емоційно-виразного мовлення дітей;
- охарактеризувати рівні сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників у процесі образотворчої діяльності;
- обґрунтувати педагогічні умови розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників засобом образотворчої діяльності.

Об'єкт дослідження – художньо-мовленнєва діяльність дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – розвиток емоційно-виразного мовлення старших дошкільників засобом образотворчої діяльності.

Для розв'язання поставлених завдань використано такі **методи дослідження**:

- **теоретичні**: аналіз, систематизація та узагальнення теоретичних даних, представлених у психолого-педагогічній та методичній літературі;

– **емпіричні:** спостереження за організацією освітнього процесу в закладі дошкільної освіти; вирішення експериментальних завдань з метою визначення рівнів сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників.

Експериментальна база дослідження. У дослідженні взяли участь 29 дітей старшого дошкільного віку, які відвідують ЗДО № 24 “Смерічка” ХХХХХ.

Наукова новизна дослідження: обґрунтовано педагогічні умови, що сприятимуть ефективному розвитку емоційно-виразного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом образотворчої діяльності.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості використання основних його положень і висновків у роботі сучасних закладів дошкільної освіти. Результати дослідження можуть використовуватися студентами закладів вищої освіти у процесі підготовки курсових та магістерських робіт.

Апробація дослідження: результати дослідження обговорювалися на ХХХХХ.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатку. Обсяг роботи 48 сторінок, з них 43 сторінки основного тексту.

Розділ I. Теоретичні засади розвитку емоційно-виразного мовлення дошкільників засобом образотворчої діяльності

1.1. Сутність та характеристика емоційно-виразного мовлення дітей дошкільного віку

Ефективна робота з розвитку мовлення вимагає розуміння педагогами таких понять, як культура мовлення, виразність, емоційність, експресивність мовлення.

Культура мовлення – це дотримання усталених мовних норм усної і писемної літературної мови, а також свідоме, цілеспрямоване, майстерне використання мовно-виражальних засобів залежно від мети й обставин спілкування. М. Пентилюк зазначає, що “культура мовлення пов’язана, з одного боку, з правильністю мови..., а з другого – з мовною майстерністю, стилістичним чуттям слова, доречністю використання варіантних мовних форм” [30, 81]. Культура мовлення характеризується низкою якісних ознак мовлення, а саме: змістовністю, правильністю й чистотою, точністю, логічністю й послідовністю, багатством, доречністю, виразністю і образністю.

Під *виразністю мовлення* розуміють вміння яскраво, переконливо і стисло виражати свої думки й почуття; уміння інтонацією, вибором слова, побудовою речень, добором фактів, прикладів впливати на слухача. Виразне мовлення збуджує увагу, викликає інтерес людей до висловленого. Виразність включає в себе й образність мовлення. Ця його якість передбачає вживання слів і словосполучень у незвичному, метафоричному значенні, що дає можливість образно, художньо відтворювати дійсність [30, 75]. Отже, виражальні засоби можуть бути образними і необразними. Це залежить від стилю висловлювання.

Виразність мовлення досягається за таких умов: самостійність мислення мовця; його інтерес до того, про що він говорить чи пише; добре

знання мови і виражальних засобів; досконале володіння стилями мовлення; активна мовленнєва практика; свідоме бажання мовця говорити або писати виразно; розвинутий хист, чуття мови [30, 76].

У мовознавстві поняття “виразний” використовується для комплексної характеристики об’єктів або явищ у єдності двох взаємопов’язаних аспектів – естетичному й емоційному. Так, термін “*виразний*” визначається як “яскравий за своїми властивостями, зовнішнім виглядом”; “яскраво виражає, передає що-небудь”, що відображає естетичний аспект поняття. Другий, емоційний аспект характеризується як такий, що “яскраво відображає внутрішній стан, переживання, характер ... служить для передачі, вираження почуттів, оцінок, особливостей особистісного сприйняття” [25, 27].

Коли слово проникається експресією мовця, то воно виступає як вираження певної оціненої позиції мовця; мовленнєвий досвід особистості формується в постійній взаємодії з чужими індивідуальними висловлюваннями.

Експресія – це якість мовлення, виразність (або зображувальність) мовлення, завдяки якій воно набуває стилістичної забарвленості (емоційності, образності) і стає спроможним передати певний зміст. Експресія породжується образністю. Це збільшення вражаючої (дієвої) сили вислову, надання йому особливої мотивованої піднесеності [17]. Розглядаючи експресію як передусім актуалізацію різних значень слова, С. Макаренко вбачає основним засобом вираження емоційності в мовленні, “сумісність різних значень слова”. Сприйняття різних значень багатозначного слова стає можливим за наявності в контексті антонімічних відношень, порівнянь, загальноживаних метафор [22, 204].

У лінгвістичному енциклопедичному словнику *експресивність* визначається як сукупність семантико-стилістичних ознак одиниці мовлення, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті

як засіб суб'єктивного вираження мовця до змісту чи адресату мовлення [21, 591].

Змістом емоційного (експресивного) забарвлення тексту, за Г. Олійником, виступають певні відтінки почуттів, з-поміж яких виокремлюються: позитивні (задоволення, радість, любов тощо); негативні (жах, співчуття, розчарування, сумління тощо); почуття нейтрального стану (байдужість) тощо.

Науковець зазначає, що мовлення є засобом вираження душі й емоцій та пов'язує виразні можливості мовлення із почуттями людини. До важливих засобів передачі почуттів відносить “музичні знаки” (структурні компоненти інтонації), міміку, жести, рухи тіла, пози [27].

Н. Маковецька розглядає *експресивність* як певну властивість тексту, що має на меті передачу його сутності зі збільшеною інтенсивністю, виявляючи при цьому внутрішній стан мовця, і має за результат емоційне підсилення” [24, 86].

Особливої значущості для повноцінного розуміння текстового контексту набуває емоційна функція наголошених слів, що має на меті “процес усвідомлення і передачі емоційного заряду тексту (його емоційно-образна виразність, образні уявлення...” [27, 110]. Ця функція може виражатися за умов:

- прямого авторського посилання на певні почуття (конкретизація емоцій, що пов'язані із душевним станом);
- опис обставин, атмосфери, в яких живуть і діють герої (доповнення образу через призму власних почуттів, переживань);
- образне змалювання героя, предмета, явища природи (передача емоцій, що викликані об'єктивними виявленнями);
- підтекст (передача певного змісту в прихованій формі).

Такий підхід до визначення емоційної функції стосується насамперед виразних компонентів у мовленні, тому що успіх емоційного впливу на

слухачів знаходиться у безпосередньому зв'язку із сприйманням і відтворенням художнього тексту.

М. Жовтобрюх поділяє *емоційно-експресивну лексику* на такі групи: а) назви почуттів; б) поетичні слова; в) слова, що вживаються в переносному значенні; г) пестливі слова; д) вульгаризми; е) слова, емоційність яких досягається засобами словотворення [17, 61].

Близька до класифікації емоційно-експресивної лексики, запропонованої М. Жовтобрюхом, класифікація О. Коваль. Емоційно-експресивну лексику автор поділяє на дві великі групи: а) органічно емоційна лексика, в межах якої – поетична і дитяча лексика. Поетична, в свою чергу, включає абстрактні іменники, синоніми і загальноживані слова, назви рослин в поетичних і фольклорних творах, епітети – складні слова, лексичні та фразеологічні елементи фольклору; б) нейтральна лексика, емоційність якої досягається за допомогою суфіксів [20, 77].

На думку В. Чабаненка, емоційно-експресивна лексика найбільш характерна для естетичної та емотивної функцій мови. Дослідник визначає емотивну функцію як таку, що виявляється тоді, коли мовець виражає свої почуття, своє ставлення до навколишньої дійсності, або коли він бажає викликати якусь чуттєву реакцію співрозмовника [40, 10]. До емоційно-експресивної лексики В. Чабаненко відносить слова, що утворюються за допомогою суфіксів зменшувально-пестливого значення. На його думку, суфіксальний спосіб словотворення виступає показником емотивної функції мови [40, 15].

Вивчення емоційно-експресивної лексики, реалізація її естетичної функції мови сприяє безпосередньому використанню лексичних елементів фольклору, велика частина яких позначає поняття, що викликають позитивні емоції [40, 44].

Експресивність тісно пов'язана з образністю мовлення, яка розглядається як певна якість мовлення, що створюється переважно за

допомогою смислової своєрідності слів, прийомів використання, способів розміщення різних мовних засобів. Мовлення набуває ознак образності лише за умов, коли у словах активізується метафоричне значення, використовуються порівняння.

Л. Струганець розглядає *образність* як комунікативну якість, зорієнтовану передусім на виникнення додаткових асоціативних зв'язків, тобто вживання слів і словосполучень у їх незвичному оточенні, їх переосмисленні в метафоричному (переносному) значенні [35, 41].

Художня образність, окрім досконалого знання мовних засобів виразності, вдалого їх використання, ще й “дає простір індивідуальній словесно-мовній творчості, котра є “джерелом збагачення і вдосконалення норм стилістичних ресурсів літературної мови...” [1, 43].

За даними досліджень, образне мовлення слід розглядати як полікомпонентний утвір, чинниками якого є: *психологічний* – визначення образного мовлення як суб'єктивного відображення явищ, предметів у вигляді конкретно-чуттєвих уявлень, асоціативно пов'язаних один з одним; *лінгвістичний* (лексико-семантичний) – процес використання у мовленнєвому спілкуванні мовних засобів, що набувають образного потенціалу шляхом актуалізації їх значень, семантичного зрушення смислових емоційно-естетичних нашарувань; *естетичний* – трактування мовлення як творчого процесу використання мовних одиниць в єдності раціонального та емоційного аспектів. Найбільш близьким виступає, на наш погляд, визначення образного мовлення з лінгводидактичної точки зору, що виявляється насамперед у дітей дошкільного віку в доречному використанні в усних висловлюваннях виразників образності (принагідно експресивності), що характеризуються впливовістю на емоційно-почуттєву сферу.

Отже, образне мовлення – це процес усвідомлення, розуміння, вживання у процесі мовленнєвої діяльності слів і словосполучень у переносному значенні (тобто використання у розмовному мовленні тропів).

Що ж до визначення поняття *конотації* (від лат. – *connotatio* – маю додаткове значення) – це емоційно-оцінна стилістично забарвлена мовна одиниця [21, 236]; основна умова створення мовленнєвої експресії; емоційні, експресивні додатки до основного значення.

Використання таких лексичних засобів створення мовної експресії, як троп, у роботі зі старшими дошкільниками є головною умовою удосконалення словника; сприяє оволодінню переносним значенням слова. Усвідомлення дошкільниками змістової сторони слова, як стверджує О. Ушакова, позитивно впливає на виразність і образність мови (використання синонімів, антонімів, порівнянь, епітетів) [38, 20], що характеризується вмінням правильно сприймати слова, розуміти їх з усіма відтінками та забарвленнями; засвоювати та репродукувати лексичні одиниці у відповідних ситуаціях.

Отже, *емоційно-виразне мовлення* – це комплекс знаків мовлення, що означають внутрішній стан, переживання, характер й відбивають емоції, почуття й особливості особистісного сприймання. Сутність знаків емоційно-виразного мовлення простежується відповідно до стилістичної належності емоційно-експресивної лексики, що визначається його функціонуванням і виражається в емоційній насиченості, забарвленості мовлення.

1.2. Художньо-естетичний потенціал образотворчої діяльності

в розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників

Мовленнєвий розвиток старших дошкільників в умовах сучасних закладів дошкільної освіти відбувається упродовж різних видів дитячої діяльності: навчально-мовленнєвої, художньо-мовленнєвої, мовленнєво-ігрової.

Як зазначає А. Богуш, у кожній формі художньо-мовленнєвої діяльності (образотворчо-мовленнєвій, музично-мовленнєвій, театральномовленнєвій, літературномовленнєвій) специфічно реалізується мовленнєва творчість вихованців: вони малюють і складають розповіді до власних малюнків; добирають музичний твір до своєї казки, музичні асоціації із певним сюжетом, вербалізований рухливий образ; створюють декорації, атрибути, костюми, що ілюструють вигаданий ними сюжет тощо) [6, 50 – 51]. Кожен вид діяльності привносить свій зміст, свої смисли в збагачення мовлення дошкільників. Оскільки в центрі уваги нашого дослідження засобом збагачення емоційно-виразного мовлення виступає образотворча діяльність, то її особливості ми розглянемо в загальному контексті діяльності, зокрема, як різновид художньої діяльності.

Сучасні дослідження в галузі педагогіки й психології доводять, що дитина за своєю природою поліхудожня, її свідомість здатна одночасно охопити всі види художньої діяльності зі своєрідним їх переплетінням у процесі розвитку (Л. Григор'єва, Т. Казакова, І. Ликова). Саме на тому, що поєднує певною мірою основні види мистецтва – засоби художньої виразності, художньої мови й матеріалів – базується взаємопроникнення, інтеграція певних видів художньої діяльності дошкільників (музичної, літературної, образотворчої, театральної) в єдине дитяче образотворення з метою не тільки ефективнішого впливу на емоційну сферу дитини та розкріпачення її фантазії й уяви у творенні власних образів у мистецькій діяльності, а й формування в неї цілісної та динамічної картини світу.

Спільним й одним з найважливіших компонентів подібного образотворення виступає мовленнєва діяльність в її естетичному аспекті з огляду на унікальність її ролі в життєдіяльності дитини. Мовлення бере участь в усіх етапах творчого процесу: створенні задуму, пошуку способів його реалізації, спрямуванні, уточненні, стимулюванні творення, на контрольному етапі оцінки – у співвіднесенні отриманого результату із задумом. Емоційно, естетично забарвлене мовлення збагачує, спрямовує,

стимулює невербальні творчі прояви дитини; водночас у процесі художньої діяльності відбувається і зворотний позитивний вплив на розвиток зв'язного монологічного мовлення, лексики, передусім, за рахунок збагачення художнього, емоційно-чуттєвого досвіду [23].

Образотворча діяльність організується і функціонує як специфічне образне пізнання дитиною соціуму та себе в ньому, як середовище оволодіння образотворчістю, що надає дитині можливість урізноманітнювати форми комунікації із соціумом, моделювати “картину світу”, передавати особисті враження про нього за допомогою різних зображувальних матеріалів і технік, переживати почуття захоплення, радості, здивування, творчого піднесення, самоцінності [26, 7].

Отже, образотворча діяльність, з одного боку, формує творчу особистість кожної дитини, забезпечує розвиток її самосвідомості, надає можливості самореалізації й, з іншого, забезпечує формування позитивно стійкої взаємодії дитини у співтворчості з однолітками й дорослими. Ми послуговуватимемося терміном “*образотворча діяльність*” для позначення діяльності зі створення образів засобами малювання, ліплення, аплікації, конструювання, чи їх поєднанням.

Розглянемо взаємозв'язок мовлення та образотворчої діяльності дошкільників з метою виділення її художньо-естетичного потенціалу в розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Так, стрижневою основою, об'єднувальним чинником образотворчої та мовленнєвої діяльності є художній образ, який діти сприймають у процесі ознайомлення з творами мистецтва і творчо відображають у різних видах продуктивної діяльності. Художній образ – це специфічний для мистецтва спосіб відображення й узагальнення дійсності з позиції певного естетичного ідеалу в конкретно-чуттєвій формі. Він включає такі універсальні компоненти, як змістова відповідність формі, композиційні особливості, художня мова твору та специфічну для кожного виду мистецтва систему образних засобів.

Образ в образотворчому мистецтві – наочний. Довкілля відтворюється в наочній чуттєво-сприйманій формі за допомогою спеціальних зображувальних матеріалів, засобів (наприклад, у живопису, малюнку – це колір (колорит), лінія, форма, розмір, композиція). Словесний образ, завдяки образності й виразності мови, також містить у собі елементи наочності й, на думку Н. Карпинської, не просто повідомляє про ті чи ті факти, події, явища життя, а зображує їх, малює словами; з усією чуттєвою переконливістю примушує “бачити” притаманний йому зміст [19].

Відзначаючи відображення дійсності індивідом через взаємодію образу й слова, науковці визначають етапи переведення образного змісту у вербальний (сприйняття зображень об’єктів, актуалізація уявлень з досвіду, операція порівняння сприйнятого зображення з актуалізованим еталоном, словесне позначення (номінація) сприйнятого), а також зворотній процес переведення вербального в образне (сприйняття слова, розуміння його смислу, актуалізація образу за словом, зображення образу, порівняння зображення з уявним образом, словесне позначення результату діяльності).

Без словесного позначення намальованих об’єктів (тобто без участі мовлення) маленькі діти не можуть навчитися розуміти малюнки. І лише коли дитина навчається їх “читати”, вона починає робити спроби малювати сама. Отже, з одного боку, лексика, мовлення впливають на дитячу образотворчість, з іншого – образотворчість сприяє збагаченню словника, розвитку дитячого мовлення.

А. Богуш зазначає, що близькість образотворчої й мовленнєвої діяльності дає можливість їх взаємопроникнення, поєднання в єдине образотворення з метою не тільки ефективнішого впливу на емоційну сферу дитини, а й розкріпачення її фантазії та уяви у творенні власних образів, тобто дає можливість їх інтеграції в *образотворчо-мовленнєву діяльність* – вид художньо-мовленнєвої діяльності, у якій мовленнєві дії підпорядковуються меті й змісту образотворчої діяльності дитини для її збагачення, спрямування, стимулювання й коментарю [6, 51]. Образи,

створені засобами кольору, лінії, форми, композиції, стають яскравішими, якщо опосередковуються мовленням. Те, чого немає в дитячому малюнку, легко й природно заміщується, доповнюється, “домальовується” за допомогою слова. І навпаки: невміння підібрати необхідні слова в естетичних переживаннях, що переповнюють дитину, спричинює їх заміну найдоступнішим їй шляхом: жестами, звуконаслідуванням, фарбами, глиною, олівцями, рухами тощо. А складена дитиною казка оживає, набуває додаткових можливостей вираження в ілюструванні її змісту.

Вербалізовані образи предметів, суб'єктів, явищ доквілля або творів образотворчого мистецтва, які дитина отримує в процесі сприйняття, впливають на оригінальність створюваних нею зображуваних образів і точність, яскравість, образність мовлення під час образотворчості. Виразність зображення зумовлюється глибиною сприйнятого художнього образу та технічною підготовленістю – як мовленнєвою, так і зображувальною. Репродуктивна діяльність є необхідним етапом художньо-продуктивного навчання, з якого з набуттям досвіду художньо-продуктивної діяльності розвиватиметься самостійна художня творчість дитини зі створення оригінальних зображуваних образів; що, у свою чергу, зумовить поглиблення сприйняття художньо-мовних образів.

Також важливим у процесі сприйняття є певний емоційний фон, чуттєве забарвлення, “проживання” краси, успіху, радості від спілкування з красою, відкриття краси для себе, власної свободи образотворчості. Більш глибоко опанувати образ, виразно передати свої враження від нього допомагає дитині художнє слово, яке також стимулює до пошуку зображувальних засобів утілення образних характеристик предмета у своїй роботі, допомагає розповісти про зображене, оцінити свою роботу й роботу ровесників. При цьому вміння дитини позначати словом ознаки предметів сприяє правильності й точності зображення нею кожної лінії, кожного штриха.

Навчаючи або спільно з дітьми з'ясовуючи новий прийом, спосіб зображення, вихователь обов'язково супроводжує дії словами, оскільки, формування навичок на основі словесних впливів підвищує не лише швидкість їх засвоєння, а й якість засвоєної навички. Слово тут виступає, з одного боку, як засіб організації власної поведінки й усвідомлення спочатку сприйнятих (вихователя), а потім виконуваних рухів, з іншого боку – в якості регулятора дій (“Вгору – зупинились, прямо – зупинились, донизу – зупинка...”). Участь мовлення у виробленні навички полегшує її перенесення в інші умови, перебудову при зміні обставин діяльності, тобто сприяє формуванню зображувальної компетентності дитини. Проте словесна інструкція може викликати правильну систему відповідних дій тільки в разі, якщо її слова правильно зрозумілі дітям і викликають уявлення про те, що і як має бути зроблене. У зв'язку з цим, важливим є розвиток у дітей відповідної лексики, термінології (назви форм, кольорів, просторових понять, прийомів зображення тощо). Якщо ж образотворча діяльність носить творчий характер, слово має сприяти приверненню уваги дітей до творчого задуму, заохочення до творчості.

З діяльнісного погляду, зображення, малюнок є матеріальною опорою внутрішнього плану діяльності. У дошкільному віці відбувається поступовий перехід до внутрішнього плану діяльності, тому поки що потребує матеріальних опор; малюнок – одна з таких опор. Спочатку мовлення носить констатувальний описовий характер, служить засобом осмислення малюнка, поява якого відбувається стихійно. Діє схема: намалював – пояснив. Пізніше мовлення включається в покрокове створення задуму, тобто, відбувається специфічне (ступеневе) планування діяльності (дитина планує наступний крок дій тільки після виконання попереднього), що, як констатують О. Дьяченко, І. Карабаєва, С. Ладивір, відбувається на початку шостого року життя [18, 25]. Зображення виникає в результаті послідовного планування дитиною його окремих деталей. Мовлення допомагає намітити наступний крок, проговорити можливі

варіанти продовження роботи. І тільки після проходження означених етапів задум якомога повніше продумується наперед як програма послідовних дій.

Формулювати й реалізувати задум дитина навчається в старшому дошкільному віці, але без спеціального навчання задуми дітей навіть 6 – 7 років часто не деталізуються й не розвиваються в ході створення зображення. Зображення на основі задуму, самостійне знаходження засобів для його втілення, нове оригінальне рішення у створенні образу характеризують появу в дитини внутрішнього ідеального плану дій, який відсутній у ранньому дитинстві.

Основною функцією слова вихователя під час виконання зображення дітьми є попередження помилок, або їх виправлення. Сама ж дитина у процесі зображення спирається на умовну ситуацію, характерну для гри. Актуалізація такої ситуації досягається за допомогою мовлення. Мовлення слугує важливим засобом фіксації образів дитини, які використовуються для побудови внутрішнього плану зображення малюнка. При цьому внутрішній план не тільки зумовлює внесення змін та доповнень у малюнок, але й сам перебудовується під впливом осмислення зображеного.

Так, за допомогою мовлення дитина коментує або пояснює зміст зображення, нерідко супроводжує зображувальні дії активним мовленням, неначе акомпанує собі, доповнюючи те, що не може в силу технічних причин бути зображене на аркуші (етичні якості, розвиток подій, звуки); долає можливі помилки, технічні бар'єри, що поглиблюють несхожість малюнка із задуманим; а також стимулює свої дії, розгортає ідеї. Чим більше дитина зацікавлена образом, тим яскравіше він виявляється в її мовленні – як у підборі знайомих найбільш точних і влучних слів, так і у власній словотворчості, створенні мовних інновацій для передачі свого особистого, відмінного від інших, розуміння значення слів. Це приводить до більш швидкого переходу слів з пасиву в активне мовлення.

Дослідження науковців свідчать, що найчастіше коментування дітьми своєї роботи спостерігається у молодших дошкільників – вони або

шепочуть про себе, або голосно розмовляють, чи вдаються до звуконаслідування, рухів. Проте, поступово у процесі оволодіння зображувальною технікою, роль слова в образотворчій діяльності дитини змінюється. Її малюнок стає все більш зрозумілим, тому все менше потребує спеціального словесного опису. Мовленнєві дії дошкільника вже можна визначити як штрих-мовлення, що будується за законами, відмінними від зв'язного висловлювання. Хоча, навіть в старшому дошкільному віці, на що звертає увагу Н. Сакуліна, в умовах дитячого колективу "...деякі діти шепочуть, інші вимовляють лише окремі слова, звертаючись до сусідів або ні до кого не звертаючись. Аналіз таких висловлювань доводить, що дитина весь час думає, тобто говорить про себе" [34, 74]. Спостерігається також й ілюстрування дітьми власних зв'язних висловлювань, які від того стають більш виразними, повними.

Образотворча діяльність надає максимальні можливості для виявлення індивідуальних особливостей дітей. Так, у малюнку дитина висловлює не лише розуміння значення слів, а й своє ставлення до зображеного (у ньому відразу можна побачити, що є головним для дитини, а що другорядним, у малюнку завжди присутній емоційний і змістовий центри) за допомогою зображувально-виражальних засобів: кольору, лінії, форми, розміру, композиції, ритму. Для того, щоб зрозуміти малюків, іноді достатньо побачити те, що вони намалювали.

Так, кольорова гама в зображувальних роботах дітей – індикатор палітри почуттів. Те, до чого дитина ставиться негативно, що викликає в неї неприємні переживання, зображується аморфним, у темних одноманітних кольорах, за допомогою хаотичних ліній. Те, що дитині подобається, змальовується більш виразно, чітко, деталізовано, яскравими фарбами, красивими лініями (образи позитивних казкових персонажів – Червоної Шапочки, Попелюшки – передаються в малюнках світлим, красивим забарвленням, а негативних героїв – злого вовка, Змія Горинича – потворними, невизначеними за своїми обрисами, темними за

забарвленням). Те, до чого дитина ставиться позитивно, вона часто розмальовує улюбленим кольором: червоні листочки, червоний ведмедик тощо.

Крім цього, на шостому році життя вчені констатують виділення двох типів “малювальників”: полюбляючих зображувати окремі предмети (в них переважно розвивається здатність зображення) і схильних до розгортання сюжету, розповідання (у них зображення сюжету в малюнку доповнюється мовленням і набуває ігрового характеру). Перші – зосереджуються на самому малюнку, малюють, не звертаючи увагу на оточення; процес малювання других завжди включений в гру, в драматичну дію, в спілкування. Діти, що схильні до сюжетно-ігрового типу малювання, вирізняються живою уявою, активністю мовленнєвих виявів. Їх творчий вияв в мовленні настільки великий, що малюнок стає лише опорою для розгортання розповіді. Зображувальний бік розвивається у таких дітей гірше, в той час як діти, зосереджені на зображенні, активно сприймають предмети і створені ними малюнки, піклуючись про їх якість. У них превалює інтерес до декорування зображення, тобто структурного боку своїх творів. Означену різницю Н. Сакуліна пов’язує з тим, що хід думок, виявлений у слові (сказаний або висловлений внутрішнім мовленням), швидший, ніж процес створення малюнка. Ця різниця тривалості в часі двох процесів і веде до порушення узгодженості між ними [34, 74].

Щодо аналізу образотворчих робіт (своїх та товаришів), то вихователь привчає дітей до цього на власному прикладі та за допомогою запитань до дітей. Також зразком для висловлювань дітей є пояснення вихователя під час сприйняття об’єкту і вступної бесіди; вони надають напрямок дитячому мисленню. Слід звертати увагу дітей на схожість з натурою; найбільш виразне втілення образу (розмір зображення, характерна форма та пропорції, характер ліній та зафарбовування, колір зображеного, композиція зображення – заповнення простору аркуша); оригінальність роботи; нетрадиційність виконання; якість та акуратність виконання.

Отже, аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про міцний взаємозв'язок розвитку мовлення та образотворчої діяльності, а також її художньо-естетичний потенціал, що полягає в естетичному опануванні світу засобами образотворчого мистецтва – через колір, лінію, форму, розмір, композицію, ритм тощо.

Розділ II. Практичні аспекти розвитку емоційно-виразного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобом образотворчої діяльності

2.1. Дослідження рівнів сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників

Експериментальна робота проводилась нами на базі закладу дошкільної освіти № 24 “Смерічка” ХХХХХ. У дослідженні взяли участь 29 дітей старшого дошкільного віку. Основним напрямом констатувального експерименту стало діагностування рівнів сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників у процесі образотворчої діяльності.

Зазначено, що до оцінювання рівнів розвитку дитячого мовлення науковці підходять з різних позицій. Передусім критерії оцінювання нормативних характеристик розвитку мовлення, стану словника визначаються в контексті розуміння й активного мовлення (Н. Горбунова, Л. Колунова, Ю. Руденко, А. Богущ, Л. Калмикова, К. Крутій та ін.). За іншим підходом, учені характеризують мовлення відповідно до кінцевої мети навчання дошкільників рідної мови – формування *культури мовлення* (як системи вимог стосовно вживання мови в мовленнєвій діяльності) – вміння правильно говорити, добирати мовно-виражальні засоби відповідно до мети та ситуації спілкування [8]: *граматичну правильність* (К. Крутій), *нормативність, адекватність, логічність* (А. Богущ), *різноманітність, багатство, естетичність* (О. Трифонова), *образність* (І. Попова), *чистота, доречність*.

Зауважимо, що *правильність мовлення* визначається як відповідність усталеним у літературній мові законам, правилам, нормам. *Естетичність мовлення* – як привабливість мовлення, вдале використання естетичних потенцій мови (тон, темп, милозвучність), наявність образних висловів,

приказок, доречних фразеологічних зворотів; поєднання вербальних і невербальних (жести, міміка, рухи тощо) засобів спілкування. *Образність мовлення* – як використання засобів виразності: порівнянь, метафор, означень; оригінальність, індивідуальність вибору мовних засобів. *Точність вибору мовних засобів* – як уміння мовця обирати такі слова й словосполучення, які найбільше відповідають змісту. *Доречність мовлення* поєднує в собі точність, логічність, виразність, чистоту, відповідність ситуації спілкування, організацію мовлення відповідно до мети висловлювання. *Експресивність* мовлення визначається як вираження за допомогою мови емоційного стану мовця, волі, бажання, спрямованих як заклик до слухача [32, 32]; як функцію самовираження, створення образу мовця, автора. *Виразність* мовлення трактується як відповідність форми мовлення його змісту: інтонацією, темпом, силою голосу тощо [10, 178].

Сферу нашого дослідження складає образотворча діяльність як засіб збагачення словника дітей емоційно-виразною лексикою; стимулювання висловлювань дітей, що супроводжують процес образотворення; формування оцінних суджень щодо кінцевого продукту діяльності, оформлюваних подумки й представлених у мовленні. Серед видів образотворчої діяльності чи не найкраще відображає індивідуальне, особистісне бачення й розуміння дитиною довкілля та себе в ньому *малювання* (створення зображення на площині за допомогою формоутворювальних плям, ліній та контуру) [26, 149].

Зокрема, в оцінці емоційно-виразного мовлення кожної дитини було враховано, що її словник містить у своєму складі, з одного боку, набір слів та словосполучень, виразів, що дозволяє розуміти інших та бути зрозумілою самій в процесі мовленнєвої діяльності. З іншого, – завдяки мовленню, його лексичному складу, що відрізняє одну дитину від іншої, вона виокремлює

себе як індивідуальність, особистість, виявляючи свій ціннісний, загальнокультурний, освітній рівень.

Структурний аналіз розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників послугував підґрунтям для виділення таких критеріїв, співвідносних з особливостями розуміння й уживання слів і їх відображенням засобами образотворчої діяльності – змістовий та експресивний.

Показниками *змістового* критерію виступили:

- багатство словника;
- розуміння й пояснення значення слів і словосполучень за змістом зображеного, їх відображення засобами образотворчої діяльності;
- точність й доречність використання слів;
- змістовність малюнків.

Показниками *експресивного* критерію стали:

- інтерес до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності;
- образність словника в аспекті розуміння й використання дитиною образних засобів;
- емоційність мовлення;
- виразність малюнків.

Конкретизуємо визначені критерії та показники оцінювання емоційно-виразного мовлення старших дошкільників в процесі образотворчої діяльності дітей.

Щодо вибору *експресивного* критерію оцінки емоційно-виразного мовлення дітей, ми послуговуватимемося визначенням А. Богуш, яка експресивну функцію вбачає у вираженні внутрішнього світу людини, емоційної насиченості та забарвлення кожного індивідуального мовця, кожної особистості [10, 43].

До характеристик словника як засобу вираження внутрішнього світу особистості дитини науковці А. Богуш, Н. Гавриш, відносять ті, що

найповніше й найточніше репрезентують мовця через словникове багатство, виразність мовлення, його переконливість і красу; виділяють мовну гру як спосіб творчого мовленнєвого самовираження (оскільки саме через неї дитина дошкільного віку задовольняє свою головну потребу – самостверджується й самореалізується) [11, 86] та інтонаційну виразність мовлення. Власне експресія виражається спеціальними експресивними словами – вигуками, деякими граматичними формами (словами із зменшувально-пестливими суфіксами тощо).

Про ступінь виявлення уваги й інтересу до мовлення та мовного матеріалу (слова, його звучання, форми й ставлення до предмета, який воно позначає) в процесі образотворчої діяльності свідчать: інтерес до мовленнєвої діяльності, слова та його етимології, бажання говорити красиво, фантазувати, виявляти мовотворчість; а також ініціативність, самостійність, творча активність.

Оцінювання виконаних дітьми завдань експерименту відбувалося за 4-бальною системою. Відповідно до кількості набраних дитиною балів визначався рівень сформованості емоційно-виразного мовлення дітей у процесі образотворчої діяльності за обраним критерієм та його показниками:

Низький рівень (1 бал) – самостійне виконання $\frac{1}{3}$ завдання, решти – після уточнень або з незначною допомогою експериментатора;

Середній рівень (2 бали) – самостійне виконання близько $\frac{1}{2}$ завдання, решти – після уточнень або з незначною допомогою експериментатора;

Достатній рівень (3 бали) – самостійне виконання $\frac{3}{4}$ завдання, решти – після уточнень або з незначною допомогою експериментатора;

Високий рівень (4 бали) – самостійне виконання дитиною всіх завдань.

Критерій: змістовий

Показник: багатство словника

Завдання 1. “Розповідь за власним малюнком”

Мета: з’ясувати рівень словникового багатства дітей у розповідях за власними малюнками

Процедура виконання: Дитині пропонувалося розглянути три її власні малюнки й обрати один, про який вона б хотіла розповісти. Перед складанням висловлювання ми спонукали дитину скласти повну, завершену розповідь замість окремих слів-пояснень: “Нумо розглянемо твої малюнки. Який тобі подобається найбільше? Розкажи, про що ти намалював так, щоб було зрозуміло”.

Дитячі відповіді заносились до протоколу, після чого детально аналізувались на наявність іменників, дієслів, прикметників (ступенів порівняння), прислівників, займенників, сполучників, прийменників та складних речень і конструкцій. Наявність одного з означених елементів оцінювалась одним балом, ступінь виконання завдання визначалась за кількісними результатами таким чином: 1 бал (низький рівень) – в мовленні наявні 1-3 означених показники; 2 бали (середній рівень) – в мовленні наявні 4-7 означених показників; 3 бали (достатній рівень) – в мовленні наявні 8-9 означених показників; 4 бали (високий рівень) – в мовленні наявні всі означені показники.

Завдання 2. “Опис іграшки”

Мета: з’ясувати рівень кількісного і якісного складу словника та його достатність для висловлення думок у процесі опису іграшки, а потім її зображення.

Процедура виконання: Ми пропонували дитині пограти – показував іграшку і просив назвати її, придумати ім’я, назвати якості, характерні дії, визначити необхідні для ігрової ситуації предмети, підібрати та пояснити значення слів. Потім пропонувалось намалювати цю іграшку і розказати про свій малюнок.

Словник дитини фіксувався окремо під час опису іграшки і опису малюнка, при цьому кожна відповідь оцінювалась за наступними кількісними результатами: 1 бал – називає 1 слово; 2 бали – називає 2-3 слова; 3 бали – називає 4 слова; 4 бали – називає більше 4-х слів.

Завдання 3. “Словесне малювання”

Мета: з’ясувати рівень словникового багатства дітей та вміння відобразити його в малюнку.

Процедура виконання: В індивідуальному спілкуванні ми пропонували дитині уявити, що б вона хотіла отримати в подарунок до дня народження, і розказати так, щоб було зрозуміло. Після цього дитині пропонувалося намалювати та пояснити малюнок.

Лексичний склад дитини оцінювався окремо під час опису уявного подарунка і опису малюнка, на основі чого характеризувався зв’язок багатства словника та його відображення в малюнку.

Завдання 4. “Скажи навпаки”

Мета: з’ясувати рівень умінь дітей добирати антоніми до заданих слів та відобразити розуміння слів з протилежним значенням у малюнку.

Процедура виконання: Дитині пропонувалося пограти в гру – ми розпочинали речення, а дитині необхідно було його закінчити, дібравши потрібне слово з протилежним значенням. Деякі відповіді ми пропонували супроводжувати малюванням з наступним поясненням зображення:

- Улітку зайчик сірий, а взимку ... (білий).
- Улітку зайчику тепло, а взимку ... (холодно).
- Улітку зайчик ситий, а взимку ... (голодний).
- Заєць великий, а зайчєня ... (маленьке). Намалюй!
- У зайця вуха довгі, а у ведмедя ... (короткі). Намалюй!
- Зайчик стрибає, а лисичка ... (бігає).

Показник: розуміння й пояснення значення слів і словосполучень за змістом зображеного, їх відображення засобами образотворчої діяльності.

Завдання 5. “Намалюй”

Мета: з’ясувати рівень розуміння дітьми значення пропонованих слів і словосполучень шляхом їх зображення в малюнку та мовленнєвого пояснення.

Процедура виконання: Дитині пропонувалося намалювати, про що йдеться: *дощик крапає – дощик лється; сонечко гаряче – сонечко заховалось; квітка запашна – квітка зів’яла; сміливий – боягуз.*

Показник: точність й доречність використання слів

Мета: з’ясувати рівень точності й доречності використання дітьми слів.

Процедура виконання: Спостереження за мовленнєвими діями дітей у ході діагностичних завдань, занять та самостійної образотворчої діяльності. Виконання завдання оцінювалось за наступними кількісними результатами: правильність, точність, доречність використання слів та вміння коригувати точність власного слововживання оцінювалось в 4 бали (високий рівень); в 3 бали (достатній рівень) – правильність, точність і доречність використання слів у мовленні; наявність деяких помилок щодо правильності й доречності слововживання оцінювалось 2 балами (середній рівень); а численні помилки або невміння дитини підібрати необхідне слово, заміна його жестами, показом предмета, мімікою, вигуками – в 1 бал (низький рівень).

Критерій: експресивний

Показник: інтерес до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності, потреба в мовленнєвому супроводі процесу зображення.

Мета: з’ясувати рівень виявлення дітьми інтересу до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності.

Процедура виконання: Спостереження за мовленнєвими діями дітей: у ході діагностичних завдань, занять та самостійної образотворчої діяльності. Оцінювання відбувалось за наступними кількісними

результатами: неприхований інтерес дитини до мовленнєвого спілкування з експериментатором, значення слів та їх етимології, а також увага до власного мовлення й самостійне виправлення неправильного слововживання були оцінені в 4 бали (високий рівень). Зацікавлене включення дитини в мовленнєве спілкування з експериментатором, виявлення інтересу до мови, слів – 3 бали (достатній рівень). Спілкування з експериментатором, при якому інтерес до цього дитина виявляла лише в окремих ситуаціях – залежно від настрою чи зацікавлення темою розмови, оцінювався в 2 бали (середній рівень). Відмова від мовленнєвого спілкування з експериментатором, ігнорування його або слабка участь у ньому; використання мовлення лише як засобу реалізації найпростіших потреб – 1 бал (низький рівень).

Показник: образність словника в аспекті розуміння й використання дитиною образних засобів у власному мовленні.

Завдання 6. “Розкажи про картинку”

Мета: з’ясувати рівень образності словника дітей в аспекті розуміння образності зображення на картинці та передавання її емоційно-виразним мовленням.

Матеріал: набір картинок із зображенням двох типів образів: побудованих на основі уподібнення (*“Дивний чоловічок”*) та образів-подій (*два сонечка: одне посміхається, друге позіхає; вовк з перебинтованим носом, квіти з обличчями, ілюстрація до казки “Баба-Яга” (Додаток А)*).

Процедура виконання: Ми пропонували дитині для розгляду картинку й запитували: “Чи знаєш ти, що (хто) зображений на картинці? Розкажи про це”. Якщо дитина не виявляла експресивних показників у мовленні, ми запитували: “Який настрої у сонечка?”, “Що могло трапитися з вовком?”, “Яка квітка тобі більше подобається? Чи бачив ти такі?” тощо.

Завдання 7. “Подорож картиною”

Мета: з’ясувати рівень сприймання та розуміння дітьми образних засобів у творах образотворчого мистецтва

Матеріал: картина І. Левітана “Золота осінь”

Процедура виконання: У процесі індивідуального спілкування дитині пропонувалось розглянути картину і пояснити: “Чи подобається тобі картина? Чим? Чи бачив ти таку красу? Де? Як ти думаєш, про таку осінь краще сказати “золота”, “щедра” чи “сумна”? Поясни чому. Потім запропоновано пограти у подорож картиною: “Я буду називати красиві слова, а ти знаходити те, що я назву, на картині”:

- білі, пухнасті ... (*хмаринки*);
- розпустило золоті коси ... (*дерево*);
- в’ється, як змійка ... (*річка*);
- вкрила землю золотим килимом ... (*осінь*).

Завдання 8. “Поясни відгадку”

Мета: з’ясувати рівень сформованості у дітей вмінь сприймати, розуміти та пояснювати образні засоби загадки

Комочок пуху, довгеє вухо.

Спритно стрибає, моркву полюбляє (*заєць*)

Жовтенькі клубочки

Легенькі, як вата,

Ходять біля мами-квочки.

Хто це?.. (*курчата*)

Розбійник сірий і зубастий

Хоче вівцю й зайця вкрасти (*вовк*)

Довгі палички кругленькі –

Сині, жовті, червоненькі.

На папері походили,

Кольори свої лишили.

Звуться палички оці

Кольорові ... (олівці)

Процедура виконання: У процесі індивідуального спілкування дитині пропонувалось відгадати загадку, а потім пояснити: “Як ти здогадався, що це зайчик? Чому зайчика порівнюють з комочком пуху?” (виділення порівнянь, епітетів, метафор).

Показник: емоційність мовлення.

Мета: з’ясувати рівень емоційності мовлення дітей у процесі експерименту.

Процедура виконання: Спостереження за мовленнєвими діями дітей у ході діагностичних завдань. Наявність цього показника оцінювалась наступним чином: емоційне мовлення – 4 бали (високий рівень); достатньо емоційне мовлення – 3 бали (достатній рівень); виявлення поживлення, емоційності мовлення лише в окремих ситуаціях гарного настрою дитини або зацікавлення темою розмови – 2 бали (середній рівень); неемоційне мовлення – 1 бал (низький рівень).

Показник: виразність малюнків.

Мета: з’ясувати особливості використання в дитячих малюнках зображувальних засобів виразності (кольору, лінії, форми, розміру, композиції).

Процедура виконання: Аналіз малюнків дітей, виконаних у ході діагностичних досліджень, занять та самостійної образотворчої діяльності. Визначення рівня виразності малюнків відбувалося за такими кількісними результатами: 0 балів – зображувальні засоби виразності не застосовані; 1 бал (низький рівень) – в зображенні використано лише один засіб виразності; 2 бали (середній рівень) – в малюнках відображені основні ознаки об’єктів, використано не менше двох засобів виразності (колір і форма); 3 бали (достатній рівень) – в малюнках відображені додаткові ознаки об’єктів, використано не менше трьох засобів виразності (колір, форма і величина або композиція), колорит малюнка відтворює емоційні характеристики зображуваних об’єктів; 4 бали (високий рівень) – крім того,

в малюнках використано елементи декору, відзначається оригінальність створених образів.

За означеними критеріями та показниками нами охарактеризовано чотири рівні сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників: високий, достатній, середній і низький.

Високий рівень сформованості емоційно-виразного мовлення дітей характеризувався правильністю, точністю й доречністю використання слів, умінням коригувати точність власного слововживання, що сприяло вільному й змістовному висловлюванню власних думок. Діти виявляли розуміння, уміння пояснити значення слів і словосполучень, а також відображати це засобами малювання; доречно вживали синоніми, антоніми, багатозначні слова; виявляли розуміння образних слів і виразів (епітети, метафори, порівняння). Емоційне мовлення свідчило про інтерес до процесу спілкування, а також до значення слів та їх етимології; діти замислювалися над власним мовленням, намагаючись говорити правильно. Змістовність малюнків дітей з високим рівнем характеризувалася зрозумілістю й сюжетністю зображення, відображенням основних і додаткових деталей об'єкта й ознак, характерних рухів та елементів декору, при цьому колорит малюнка відтворював емоційні характеристики зображуваних об'єктів. Відзначалась оригінальність створених образів.

Достатній рівень сформованості емоційно-виразного мовлення характеризувався правильним, точним і доречним використанням у мовленні слів і словосполучень, розуміння яких діти виявляли, пояснюючи їх смисл та відображаючи засобами образотворчої діяльності. Діти виявляли розуміння значення образних засобів (переважно епітети й порівняння), могли їх пояснити, проте мало вживали їх в активному мовленні. Із задоволенням вступали в спілкування з експериментатором і однолітками з приводу образотворчої діяльності, виявляли інтерес до мови, при цьому мовлення було досить емоційним. Малюнки дітей з достатнім рівнем

розвитку мовлення були зрозумілими, відзначалися деталізацією структури й додаткових ознак об'єктів, елементами сюжетності (не менше 2-х об'єктів). Виразність малюнків підкреслювалася відбиттям емоційних характеристик зображуваних об'єктів.

Діти, рівень розвитку емоційно-виразного мовлення яких був оцінений як *середній*, виявляли розуміння значення слів і словосполучень, зазначаючи при цьому лише окремі ознаки чи їх функціональне призначення; в окремих випадках могли передати їх значення засобами образотворчої діяльності. Діти цього рівня подекуди вживали в мовленні засоби образності, пояснити їх могли лише за допомогою дорослого. У слововживанні діти припускалися помилок щодо правильності й доречності. Інтерес до спілкування з приводу образотворчої діяльності виявляли лише в окремих ситуаціях – залежно від настрою чи зацікавлення темою розмови, про що свідчило в такому випадку жваве емоційне мовлення.

Бідність словника дітей, яких було віднесено до *низького рівня*, обмежувала їхні можливості висловлення власних думок. Розуміння значення слів діти демонстрували переважно вказівними жестами, практичними діями чи просто повторенням слова; зазнавали значних труднощів у визначенні й відображенні змістових відтінків запропонованих слів засобами малюнка. Діти не виявляли розуміння образних засобів у літературних текстах та творах образотворчого мистецтва, майже не вживали їх у власному мовленні й малюванні. Від мовленнєвого спілкування з експериментатором відмовлялись, ігнорували його, або брали в ньому участь лише в окремих випадках. Характерним було неемоційне мовлення, помилки в слововживанні, заміна слів жестами, показом предмета, мімікою, вигуками.

Узагальнення результатів констатувального експерименту за критеріями розвитку емоційно-виразного мовлення дошкільників в процесі образотворчої діяльності представлено у таблиці:

Рівень	Критерії	
	Змістовий	Експресивний
Високий	17,3 % (5 дітей)	2,9 % (5 дітей)
Достатній	31,0 % (9 дітей)	20,8 % (6 дітей)
Середній	44,8 % (13 дітей)	48,2 % (14 дітей)
Низький	6,9 % (2 дітей)	6,9 % (2 дітей)

Аналіз результатів експерименту демонструє, що переважна більшість дітей знаходяться на середньому рівні сформованості емоційно-виразного мовлення дітей, особливо – щодо його експресивного критерію. Емоційність мовлення дітей щодо образотворення залежить від ступеня їх обізнаності з предметом висловлювання та від зацікавлення ним або його деталями. Уточнювальні й навідні запитання увиразнюють емоційність відповідей. Нами також відзначено потребу більшості дітей у мовленнєвому спілкуванні за темою зображеного, бажання коментувати малюнок, пояснюючи окремі деталі; потребу вдосконалювати власне мовлення.

2.2. Педагогічні умови розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників засобом образотворчої діяльності

Ознайомлення з навчально-методичним забезпеченням з проблеми розвитку мовлення дітей в процесі образотворчої діяльності засвідчило недостатню розробленість технологій сприяння розвитку емоційно-виразного мовлення дітей в умовах поліхудожнього простору: реальні умови та методика організації образотворчо-мовленнєвої діяльності дітей недостатньо впливають на дитяче мовлення. Підтвердження цієї думки знаходимо і в дослідженнях учених, які вказують на необхідність методики керівництва мовленнєвою діяльністю дошкільників у процесі

образотворення, спрямованої на збагачення словника, розвиток його виразності, образності, індивідуальності та активізацію мовлення в цілому – на основі природної емоційності дітей.

У цьому контексті набуває значущості особлива роль спеціально дібраного слова в акцентуванні змісту та збереженні й відтворенні дитиною певного образу (предмета, явища чи об'єкта). Більш глибоко опанувати образ, виразно передати свої враження від нього допомагає також художнє слово, яке стимулює до пошуку зображувальних засобів утілення образних характеристик предмета у своїй роботі, допомагає розповісти про зображене, оцінити свою роботу й роботу однолітків. З іншого боку, активно включитися в процес осмислення значення й смислу слів, виразити власне осмислення образу допомагає образотворча діяльність. До того ж, мовленнєва діяльність за змістом зображувальної роботи сприяє самоаналізу, знаходженню недоліків та можливих варіантів доопрацювання.

Відтак, відповідно до теоретичних засад і принципів побудови нашого дослідження було виокремлено *педагогічні умови* ефективності розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників в процесі образотворчої діяльності, а саме: тематична організація занять з образотворчої діяльності на основі інтеграції різних видів діяльності; відповідність методів розвитку емоційно-виразного мовлення основним етапам організації образотворчої діяльності (цілеспрямоване сприймання – обговорення змісту малюнка – малювання – художній коментар у процесі зображення – словесна оцінка малюнка); емоційна насиченість образотворчої діяльності; урізноманітнення засобів утілення образу. З урахуванням педагогічних умов було розроблено й методичні рекомендації, метою яких є збагачення мовлення дітей емоційно-виразною лексикою в процесі образотворчої діяльності для забезпечення його образності, точності слововживання, мовленнєвого самовираження.

Джерелом розвитку емоційно-виразного мовлення дітей виступила художня комунікація під час сприймання творів мистецтва та малювання, що передбачало застосування різноманітних дидактичних ігор, вправ та завдань: на підбір слів до заданого одного чи кількох слів, словосполучення чи речення (“Підкажи словечко”, “Скажи лагідно”, “Крокуємо слова”, “Відгадай і назви”, “Знайди і назви друзів слова”, “Пояснювалки”); на називання складових частин цілого (“Склади предмет”, “Плутанина”); на пояснення, тлумачення або уточнення значення слів (“У нас в гостях Незнайко”, “Чому слово так називається?”); на словесне малювання (“Малювання словами”); вправи-загадки тощо [4, 14 – 15].

Також важливим засобом збагачення мовлення дітей емоційно-виразною лексикою було мовлення вихователя як зразок правильного, точного й доречного використання слів, а також багатого лексикону й високої культури мовлення.

Оскільки мета збагачення мовлення дітей емоційно-виразною лексикою в процесі образотворчої діяльності полягала в забезпеченні можливості кожної дитини виражати свої індивідуальні особливості, власне світобачення й світорозуміння, то в обсяг словника ми включили основні групи слів: слова, що позначають конкретні поняття (назви предметів та їх частин, дій, ознак, якостей і властивостей); значення багатозначних слів, антонімів, синонімів, смислових відтінків слів і словосполучень; а також образні слова та слова з переносним значенням. Важливе місце в цій групі посідали слова-терміни образотворчого мистецтва (назв обладнання та матеріалів, техніки виконання, ознак зображуваних об’єктів – кольору, форми, величини й композиційного розташування зображення).

Робота з розвитку емоційно-виразного мовлення дітей здійснювалася поетапно. Так, на першому – *чуттєво-інформаційному* етапі формами й методами роботи з дітьми були: екскурсії в природу, спостереження за явищами й об’єктами, лексико-граматичні ігри та вправи, розгляд картин,

ілюстрацій, малюнків, бесіди, читання літературних творів, емпатійні етюди. Застосування таких методичних прийомів, як детальний розгляд предметів чи об'єктів, їх обстеження, спрямовувались уточнювальними запитаннями, доповненнями; “словесне малювання”, словесна оцінка малюнка – супроводжували, спрямовували й збагачували процес художньо-естетичного сприймання, обговорення змісту малюнка, малювання й художнього коментаря в процесі зображення, допомагали дітям урізноманітнити засоби втілення образу в малюнку й мовленні.

Другий – *дослідно-експериментальний* етап характеризувався посиленням інтеграції, взаємозбагачення двох видів діяльності (мовленнєвої й образотворчої) для найбільш повного відтворення дітьми власного розуміння певного образу: вираження втіленого в картині, ілюстрації чи малюнку. Цьому сприяло застосування методів і методичних прийомів лексичної роботи, що відповідали певним етапам образотворчої діяльності дітей: загадування й відгадування загадок, лексико-граматичні ігри та вправи.

Проілюструємо це прикладом.

Змістовий цикл “Зима” (тема “Пори року. Зима”).

Мета: Уточнити уявлення дітей про зиму й зимові явища природи, розвивати вміння бачити й милуватися красою зимового пейзажу.

Завдання словникової роботи: Закріпити й активізувати лексичне поле дітей до слова “зима”, словник щодо зимових явищ природи, вправляти в доборі синонімів і антонімів. Розвивати вміння пояснювати значення нових слів та виразів.

Уточнити володіння дітьми спеціальними термінами образотворчого мистецтва (на позначення жанру – *пейзаж*, колористичної гами картини) та малювання (щодо обладнання й матеріалів, характеру ліній).

Завдання образотворчої діяльності: Уточнити уявлення дітей про пейзаж. Засобами експериментування розвивати вміння відображати

розуміння значення нових слів та виразів щодо зимових явищ природи традиційними й нетрадиційними техніками малювання (кінчиком пензля, зубною щіткою).

Форми роботи:

➤ Система лексико-граматичних ігор і вправ, інтегрованих по можливості в усі види дитячої життєдіяльності (“Яка? Який? Яке?” (зима, сніг, сонечко), “Скажи лагідно” (*зима – зимонька*), “Що є у зими?”, “Що вміє зима?”, “Назви кольори зими”, “Зима – це добре чи погано?”, “Скажи навпаки” [9, 44]).

➤ Тематичне мистецтвознавче заняття “Зима” (з ознайомлення з образотворчим та музичним мистецтвом)

Мета: Продовжити ознайомлення дітей із зимовим пейзажем (І. Шишкін “Зима”), розвивати вміння бачити засоби його виразності (колір, композиція) та розуміти емоційний настрій картини. Вправляти дітей в доборі до цього пейзажу відповідного уривку музичного твору (П. Чайковський “Пори року”). Активізувати словник за темою заняття (у тому числі, синонімами й антонімами) та відповідними словами-термінами образотворчого мистецтва – на позначення жанру й колористичної гами картини.

➤ Комплексне образотворчо-мовленнєве заняття з теми: “*Малюємо зимовий віршик*” (на основі ознайомлення з пейзажем І. Шишкіна “Зима”).

➤ Мета: збагатити словник образними словами (*пухнастий*) і виразами (*зима розсипала сніги, хуга зашуміла, ліс заснув, сонечко сумує*) та розвивати вміння передавати їх засобами зображення.

➤ Створення умов для *самостійної дитячої діяльності* з теми циклу: у куточку книги – організовано виставку “Книги про зиму”; у куточку музикування – унесення необхідного обладнання для гри “Караоке” на матеріалі зимових пісень та на її основі – влаштування зимових

концертів (пісні, танці, вірші, оркестр тощо) для ляльок, батьків, вихованців інших груп дитячого садка; у куточок самостійної образотворчої діяльності внесено дидактичну гру “Виклади зимовий пейзаж” та матеріали до колективного ліплення з теми “Як парк прощається з зимою”; у куточку театралізації – атрибути для показу дітьми зимових казок на фланелеграфі.

Третій – *комунікативно-творчий* етап передбачав проведення інтегрованих образотворчо-мовленнєвих занять з домінуванням мовленнєвої діяльності; інтегрованих образотворчо-мовленнєвих занять з переважанням образотворчої діяльності; комплексних занять, у яких художньо-мовленнєва й образотворча діяльності були рівнозначними елементами. На заняттях активно застосувалася спільна доросло-дитяча партнерська діяльність, забезпечувалась яскрава емоційна атмосфера, що сприяло позитивній мотивації, урізноманітненню засобів утілення образу, збагаченню знань дітей та можливостей втілення власного світосприйняття. Елементи роботи з розвитку емоційно-виразного мовлення дітей в процесі образотворчої діяльності інтегрувалися в усі види дитячої активності впродовж дня: спостереження в довкіллі, пошуково-дослідницька діяльність у природі, різні види праці, ігри тощо.

На інтегрованих заняттях з образотворчо-мовленнєвої діяльності застосовувалися такі методи й прийоми: художня комунікація за змістом образотворчих робіт дітей (індивідуальних і колективних) з використанням уточнювальних, спрямовуючих, оцінних запитань; складання пояснювальних, описових, творчих розповідей у процесі чи за змістом образотворчої діяльності (індивідуальних і колективних), порівняння, зіставлення репродукцій, текстів, малюнків. Структура зазначених форм організації життєдіяльності дітей була різною залежно від завдань і провідного виду діяльності. На останньому етапі навчання позиція вихователя була більш відстороненою, дітям надавалася самостійність у втіленні образу, який вони словесно характеризували, представляли в

процесі наступного за малюванням пояснення, розповідання, художньої комунікації за змістом зображеного.

У дітей продовжували формувати розуміння того, що існують різноманітні засоби вираження художнього образу в малюнку, музиці, танці, слові; усвідомлення його багатогранності та динамізму. Так, у процесі читання оповідання І. Прокопенко *“Як берізка листя роздаровувала”* діти мали можливість простежити за особливостями художнього опису осінньої природи у її золоту пору, сприймати образні вирази, за допомогою яких письменниця створював чудові пейзажні картини. Таким чином, діти були підготовлені до сприймання пейзажної картини І. Левітана *“Березень”*: вони не тільки продемонстрували розуміння змісту, характеру, настрою картини, а й відтворили свої враження у виразній самостійній розповіді.

Враження від сприймання поетичних творів діти передавали у виразних музично-ритмічних діях – пластичних етюдах *“Народження квітки”*, *“Квіти і сонечко”*, *“Берізка і дощ”* та інші. Дошкільнята настільки щиро входили у створений образ, що на якийсь час зливалися з ним. Одного разу, коли діти разом з вихователем виконували етюд *“Квіти і сонечко”*, кожен з них уявив себе якоюсь чарівною квіткою, що простягає свої пелюстки до сонечка, бавиться з вітерцем, грає з метеликами. Аж ось вихователь повідомив, що день скінчився, сонечко йде відпочивати, а квіти засинають, стуляють свої пелюстки. Всі діти підкорилися сюжету, окрім однієї дівчинки – її квітка не стулила пелюсток, не схилила голівку. Дівчинка замріяним голосом пояснив: *“Я – нічна фіалка”*. На заняттях і поза ними народжувалися індивідуальні та колективні вірші, описові загадки, оповідання, казки.

Вважаємо, що визначені нами *педагогічні умови* (тематична організація занять з образотворчої діяльності на основі інтеграції різних видів діяльності; відповідність методів розвитку емоційно-виразного

мовлення основним етапам організації образотворчої діяльності (цілеспрямоване сприймання – обговорення змісту малюнка – малювання – художній коментар у процесі зображення – словесна оцінка малюнка); емоційна насиченість образотворчої діяльності; урізноманітнення засобів утілення образу) сприятимуть ефективному розвитку емоційно-виразного мовлення дітей старшого дошкільного віку.

Висновки

Узагальнення результатів дослідження дає змогу зробити такі висновки: під емоційно-виразним мовленням розуміємо комплекс знаків мовлення, що означають внутрішній стан, переживання, характер й відбивають емоції, почуття й особливості особистісного сприймання. Сутність знаків емоційно-виразного мовлення простежується відповідно до стилістичної належності емоційно-експресивної лексики, що визначається його функціонуванням і виражається в емоційній насиченості, забарвленості мовлення.

Нами виявлено художньо-естетичний потенціал образотворчої діяльності в мовленнєвому розвитку дошкільників, що полягає в естетичному опануванні світу засобами образотворення – через колір, розмір, лінію, композицію, ритм тощо. Образи, створені засобами кольору, лінії, форми, композиції стають цілісними, яскравішими, якщо опосередковуються мовленням. Те, чого немає в дитячому малюнку, легко й природно заміщується, доповнюється, “домальовується” за допомогою слова. І, навпаки, мовленнєва діяльність в її естетичному аспекті збагачує, спрямовує, стимулює невербальні, зокрема зображувальні творчі прояви дітей.

Започатковуючи експеримент, визначено критерії та показники сформованості емоційно-виразного мовлення старших дошкільників. Показниками змістового критерію виступили: багатство словника; розуміння й пояснення значення слів і словосполучень за змістом зображеного, їх відображення засобами образотворчої діяльності; точність й доречність використання слів; змістовність малюнків. Показниками експресивного критерію стали: інтерес до мовлення та слова в процесі образотворчої діяльності; образність словника в аспекті розуміння й використання дитиною образних засобів; емоційність мовлення; виразність малюнків.

На основі означених показників нами охарактеризовано рівні сформованості емоційно-виразного мовлення в дітей: високий, достатній, середній і низький.

Аналіз результатів дослідження демонструє, що переважна більшість дітей знаходяться на середньому рівні сформованості емоційно-виразного мовлення дітей, особливо – щодо його експресивного критерію. Емоційність мовлення дітей щодо образотворення залежить від ступеня їх обізнаності з предметом висловлення та від зацікавлення ним або його деталями. Уточнювальні й навідні запитання увиразнюють емоційність відповідей. Нами також відзначено потребу більшості дітей у мовленнєвому спілкуванні за темою зображеного, бажання коментувати малюнок, пояснюючи окремі деталі; потребу вдосконалювати власне мовлення.

Нами розроблені методичні рекомендації, що сприяють ефективному розвитку емоційно-виразного мовлення дітей старшого дошкільного віку. Метою першого, чуттєво-інформаційного етапу, робота була спрямована на збагачення образів дитячого сприйняття та формування вмінь відображати сприйняте лексичними та зображувальними засобами. Найбільш дієвими формами й методами роботи з дітьми на цьому етапі були: екскурсії-огляди довкілля, екскурсії в природу, спостереження за явищами й об'єктами, лексико-граматичні ігри та вправи, розгляд картин, ілюстрацій, малюнків, бесіди, читання літературних творів, емпатійні етюди.

Метою другого, дослідно-експериментального етапу, був розвиток дослідницької діяльності дітей щодо способів відтворення власного бачення образів предметів, явищ чи об'єктів довкілля й розуміння відповідних слів та виразів – в образотворчій діяльності. Формами роботи були: ознайомлення дітей з творами образотворчого і літературного мистецтва, бесіди за змістом творів живопису, літературних текстів шляхом використання найбільш ефективних методів, що відповідали певним етапам образотворчої діяльності дітей: лексико-граматичних ігор та вправ,

запитання на уточнення розуміння, уточнюючих бесід; експериментування в образотворчій діяльності.

Під час третього, комунікативно-творчого етапу, стимулювали вживання образних засобів дітей у процесі пояснення та коментарю власних зображувальних робіт. Форми роботи: інтегровані образотворчо-мовленнєві заняття. Методи: художній коментар, обговорення, оцінка малюнків, ілюстрацій, картин (індивідуальних та колективних); складання пояснювальних, описових, творчих розповідей у процесі чи за змістом образотворчої діяльності.

Нами визначено педагогічні умови, що сприяли ефективному розвитку емоційно-виразного мовлення старших дошкільників в процесі образотворчої діяльності, а саме: тематична організація занять з образотворчої діяльності на основі інтеграції різних видів діяльності; відповідність методів розвитку емоційно-виразного мовлення основним етапам організації образотворчої діяльності (цілеспрямоване сприймання – обговорення змісту малюнка – малювання – художній коментар у процесі зображення – словесна оцінка малюнка); емоційна насиченість образотворчої діяльності; урізноманітнення засобів утілення образу.

Список використаної літератури

1. Бабич Н.Д. Основи культури мовлення. Львів : Світ, 1990. 232 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. *Дошкільне виховання*. 2012. № 7. С. 3 – 23.
3. Белкіна О., Науменко Т. Світ мистецтва і дитина. *Дошкільне виховання*. 2000. № 1. С. 4 – 5.
4. Богуш А.М. Заняття з розвитку мови в дитячому садку. К. : Радянська школа, 1988. 175 с.
5. Богуш А., Попова І. Розвиток образного мовлення дітей старшого дошкільного віку засобами поетичного гумору : навч. посіб. К. : Слово, 2014. 200 с.
6. Богуш А.М. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних закладах. К. : Слово, 2010. 304 с.
7. Богуш А.М. Мовленнєва компетенція дошкільника як лінгводидактична проблема. *Дошкільна лінгводидактика : хрестоматія*. К. : Слово, 2005. С. 149 – 156.
8. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. 4-те вид., доопр. і допов. Х. : Ранок, 2013. 192 с.
9. Богуш А.М., Луцан Н. І. Мовленнєво-ігрова діяльність дошкільників: мовленнєві ігри, ситуації, вправи : навч.-метод. посіб. К. : Слово, 2008. 256 с.
10. Богуш А.М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика : теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах / за ред. А.М. Богуш. 2-ге вид., доп. К. : Слово, 2011. 704 с.
11. Гавриш Н. В. Художнє слово і дитяче мовлення. Донецьк : ТОВ Лебідь, 1999. 170 с.
12. Гавриш Н. Розвиток зв'язного мовлення дошкільнят : навч.-метод. посіб. К. : Шкільний світ, 2006. 120 с.
13. Гавриш Н.В. Вчимося складати вірші. *Дошкільне виховання*. 1999. № 3. С. 3 – 7.

14. Гавриш Н.В. Розвиток словесної творчості як педагогічна проблема. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету* : зб. наук. пр. Вип. 12. Рівне, 2000. С. 130 –135.
15. Гавриш Н.В. Проблема взаємозв'язку словесної творчості дошкільників з різними видами художньої діяльності. *Наука і освіта*. 2001. № 1. С. 107 – 112.
16. Дідук Г.І. Вивчення засобів емотивності на уроках української мови у 5 – 7 класах. Тернопіль, 2000. 222 с.
17. Жовтобрюх М.А., Кулик Б.М. Курс сучасної української літературної мови. К. : Вища школа, 1972. 404 с.
18. Карабаєва І. Ладивір С. Особливості розвитку уяви дітей. К. : Шк. світ, 2008. 128 с.
19. Карпинская Н.С. Художественное слово в воспитании детей. М. : Педагогика, 1972. 152 с.
20. Коваль А.П. Практична стилістика сучасної української мови. К. : КДУ, 1990. 123 с.
21. Лингвистический энциклопедический словарь / под. ред. В.Н. Ярцева. М. : Сов. Энциклопедия, 1990. 636 с.
22. Макаренко С. І. Особливості становлення процесу розуміння значення слів на початковому етапі розвитку дітей. *Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Херсон : Вид-во ХДУ, 2008. Вип. 50. Ч. 1. С. 201 – 206.
23. Макаренко С.І. Формування естетичної логосфери дошкільнят в образотворчій діяльності. *Дошкільне виховання*. 2010. № 4. С. 8 – 12.
24. Маковецька Н.В. До проблеми активізації емоційно-експресивної лексики в мовленні дітей дошкільного віку. *Наука і освіта* : наук.-практ. журнал Південного наукового центру АПН України. 1998. № 1. С. 85 – 88.
25. Маковецька Н.В. Емоційно-експресивна лексика : понятійний апарат. *Розвиток творчих здібностей дітей засобами мовлення* : зб. наук. пр. Вип 11. К. 1998. С. 25 – 34.

26. Образотворче мистецтво з методикою викладання в дошкільному навчальному закладі : підручник / Г. В. Сухорукова, О. О. Дронова, Н. М. Голота, Л. А. Янцур ; за заг. ред. Г. В. Сухорукової. К. : Слово, 2010. 376 с.
27. Олійник Г.А. Виразне читання. Основи теорії. Посібник для вчителів. Тернопіль : Богдан, 2001. – 224 с.
28. Павелків Р.В., Цигипало О.П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2013. 296 с.
29. Паласевич І. Дошкільна лінгводидактика : методичні матеріали до самостійної роботи студентів. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2018. 148 с.
30. Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. К. : Вежа, 2004. 174 с.
31. Програма розвитку дитини дошкільного віку “Українське дошкілля” / О.І. Білан; за заг. ред. О.В. Низковської. Тернопіль : Мандрівець, 2017. 256 с.
32. Реформатский А.А. Введение в языковедение. М. : Аспект Пресс, 2002. 536 с.
33. Руденко Ю. Збагачення словника дітей старшого дошкільного віку емоційно забарвленою лексикою. *Актуальні проблеми дошкільної освіти та підготовки фахівців на сучасному етапі* : матеріали наук.-практ. конф. Бердянського держ. пед. інституту ім. П.Д. Осипенка. Бердянськ : БДПУ, 2000. № 2. С. 18 – 23.
34. Сакулина Н.П. Роль слова и наглядных приёмов в обучении рисованию и лепке в детском саду. *Наглядность и слово в художественном воспитании дошкольника (методы художественного воспитания)* / Отв. ред. Н.П.Сакулина. М. : Изд-во АПН, 1985. Вып. 69. С. 3 – 85.

35. Струганець Л. Теоретичні основи культури мовлення. Тернопіль, 1997. 96 с.
36. Тихеева Е.И. Развитие речи детей (раннего и дошкольного возраста). М. : Просвещения, 1981. 159 с.
37. Українська мова. Енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненко. К., 2000. 752 с.
38. Ушакова О.С. Программа развития речи детей дошкольного возраста в детском саду. – М.: ТЦ Сфера, 2002. – 32с.
39. Художественное творчество в детском саду / под ред. Н.А. Ветлугиной. М. : Просвещение, 1974 175 с.
40. Чабаненко В.А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Ч.1. Запоріжжя, 1993. 215 с.
41. Шкльода В.М. Розвиваємо мовлення дошкільників. БВДС “Мовленнєва веселка”. 2003. № 17 – 18. С. 1 – 12.

Ілюстрації до експериментального завдання
“Розкажи про картинку”

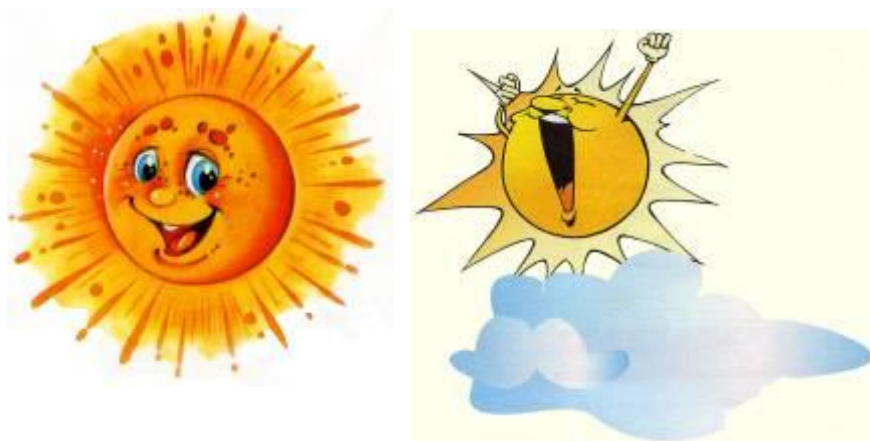

Рис. 1. “Сонечка”

Рис. 2.

“Дивний чоловічок”

Рис. 3.

“Вовк”

Рис. 4.

“Квіти”

Рис. 5. “Баба Яга”

